

EÓRY VILMA

EGY KRÚDY-MONDATRÓL

Mondatszerkezet, szövegszerkezet, pragmatikai jelentés

Mint cseppben a tenger...

1. Az évforduló alkalmából egyetlen mondattal kísérlem meg felidézni Krúdy egyik arcát, hangulatát a sok közül, amely azonban a többivel együtt alkotja sokszínű, mégis nagyon jellegzetes, semmivel össze nem téveszthető Krúdy-képünket. A mondat a Nyírséget és Sóstót idézi, itt, Nyíregyházán fokozott aktualitása van tehát ezen az ünnepi ülészakon. A mondat a Napraforgó című regényből való (1918), amelynek a főváros mellett a Nyírség, az író szülőföldje a színhelye, több más Krúdy-regényhez, novellához hasonlóan. A mondat kiválasztása intuitív volt: a nyíregyházi előadás lehetőségével egy időben jutott eszembe, hogy ezt a mondatot kellene elemezni, hiszen esszenciálisan tartalmaz nagyon sok motívumot, ill. szerkezeti sajátosságot, amelyek a regényben, de az egész Krúdy-életműben is meghatározó stílusértékkel bírnak. A véletlen választás nem teljesen véletlen tehát.

2. Olyan stilisztikai elemzést mutatok be, amely pragmatikai beágyazottságában vizsgálja a mondatot, a szöveget, melynek a mondat alkotóeleme, s az életművet, melynek részét képezi a regénnyel együtt a kiválasztott mondat is (vö. Fehér 1999: 165, Czetter 2002: 24–26). A stílust itt a lehetséges értelmezések közül a „valamit mondás vagy írás egy bizonyos meghatározott módjának” (Enkvist 1995: 254) tekintem, Krúdy egyéni stílusát vizsgálom tehát. A mondat és a szöveg viszonyának értelmezéséhez azt a sokféleképpen megfogalmazott, de N. E. Enkvist által plasztikusan kifejtett felfogást veszem alapul, amely szerint „a szövegeket átfogó szövegstratégiák irányítják. Ezek a stratégiák taktikai eszközökkel valósulnak meg: a szókészlet és a szintaxis feladata az információ továbbításának lehetővé tétele a stratégia által követelt rendben, sorban és formában” (Enkvist 1995: 258). A szöveg mondata és a szöveg közti kapcsolatot a több lehetőség közül itt csak abból a szempontból vizsgálom, hogyan képeződik le egy építőelemben az egész, s eltekintek az ugyancsak meghatározó lineáris kapcsolatrendszer elemzésétől. Ennek megfelelően az elemzési szemlélet, módszer elsősorban strukturális lesz, miközben nyilvánvalónak tartom, hogy a „stratégia” és „taktika” megnevezések a nyelvi szövegnek sokkal inkább a folyamat, mint produktum jellegét emelik ki. Kiválasztott vizsgálati szempontom azonban alkalmazhatatlanná teszi a procedurális leírást. Ennek megfelelően az előadás a folyamatból kiragadott „állapot” leírását adja: egy mondat és a teljes szöveg struktúráját, mégpedig úgy, hogy a vizsgálatot az „egység”, a mondat elemzésével kezdem. A struktúrák elemzésénél figyelembe veszem az alakzatokat mint „reflektáltabb hagyományozottságú” (Tolcsvai Nagy 1996: 250.) szerkezetformákat. Végül

szerkezetes alanyai. Így a mondat a hetedik egységgel bezárólag egyetlen hiányos mondat, amelyben nincs állítmány, és van hét szerkezetes infinitívuszi alany, amelyek közül kettőhöz összesen három mellékmondati bővítmény kapcsolódik: (5.) *délutánonként megvárni a nyíregyházi talyigákat*, a. amelyek mulatni vágyó urakat hoznak az erdőn át, (6.) *a természetes és előkelő Benczi Gyula cigányprímást hallgatni*, a. aki úgy áll bandája élén, b. mint egy törvénytelen gróf. Másrészt felfogható úgy is, hogy b) az első hét egység mindegyikéből hiányzik a *mily jó volt aztán ismét szerkezet jó volt* állítmánya, hiányos mondategységek tehát: egy-egy főmondati szintű mondategységek tekintendők.

A mondat utolsó négy egysége egyértelműen „mondategység”, négy szabadmondatot alkot.

3.2. A mondategységek grammatikai szerkezete*

					A bővítmények száma
I.	(JH)	(JJH)	IN	(JJT)	8
II.		H H	IN	(J JJ JJT)	7
III.			IN	(JT) (JH)	4
IV.		(JJT)	IN		3
V.		H	IN	(JT) MM	3 + 1 MM
VI.	(JJ JJT)		IN	MM MM	4 + 2 MM
VII.		T	IN		1
<hr style="width: 10%; margin-left: 0;"/>					
VIII.		H H H	Á	(JA)	5
IX.		(JJH) H	Á	(JH)	6
X.		T H	Á		2
XI.	(JJ JH)	(JH)	Á	MM MM	6 + 2 MM

2. ábra

A főmondati szintű mondategységek (ha akként fogjuk fel őket) középpontjában az I–VII. szabadmondatok esetében a szerkezetes infinitívusz alanyként áll. Az állítmány hiányában azonban az igenév alanyi szerepben is kiemelt helyzetbe kerül: átmeneti szófajú lexikai elemként bizonyos fokig helyettesíti az igei állítmányt (ahogy ez a köznyelvben is gyakorta előfordul, mint pl.: *Innen jól látni a toronyt. Megismer-ni a kanászt fürge járásáról* stb.), és önmaga köré szervezi a bővítményeket, igenév-ként az olyan bővítményeket, amelyeknek régense jellemzően ige. Ahogy a fenti ábrán látható, első szintű bővítményeként határozó és tárgy is megjelenik, s mindegyik lehet jelzős is, sőt túlnyomórészt az, jelzőtlenül mindössze három határozó és egyet-

* IN = infinitívusz, itt mindig alany; T = tárgy, H = határozó, A = alany, J = jelző, MM = mellékmondat

len tárgy áll. Van azonban tárgy, amelynek négy, illetve öt jelzője is lehet, ezekben teljes, sőt háromtagú személynevek, ill. birtokos jelzők is találhatóak: (2.) *esténként a tópartról hallgatni Kistatai Virágh Aladár telekkönyvvezető úr fuvolázását*, (6.) *a természetes és előkelő Benczi Gyula cigányprímást hallgatni*). Az V. szabadmondatban a főmondati mondategységhez egy jelzői, a VI. szabadmondatban a főmondati mondat-egységhez egy jelzői és egy határozói mellékmondati bővítmény is kapcsolódik.

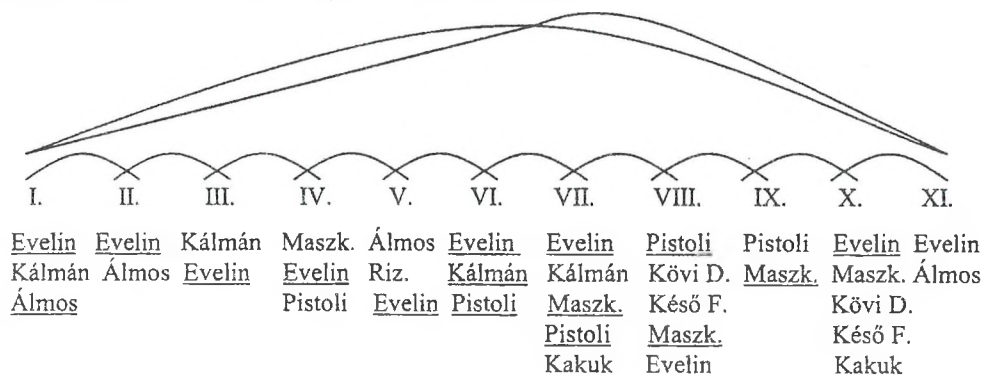
A VIII–XI. szabadmondatok főmondati szintű mondat-egységeinek középpontjában igei állítmány áll: *jártak, lépegettek, helyezték, kiszellőzködtek*, (jelzős) alanyuk a VIII. egységben kitett (*nyírségi*) *asszonyok*. A további bővítmények itt elsősorban határozók, csak egyetlen esetben tárgy. A tárgy jelzőtlen, s amint az ábrán látható, a határozók kevésbé gyakran bővülnek jelzővel, ill. egy határozó kevesebb jelzővel bővül, mint a mondat első részében. A bővítmények azonban inkább az állítmány előtt állnak, a balra bővítés a jellemzőbb tehát rájuk. Mellékmondati bővítményt pedig csak az utolsó mondat tartalmaz, de az mindjárt két határozói mellékmondatot is.

Határvonal húzódik tehát a mondat bemutatott első és második része között. Az első grammatikailag kötődik a megelőző mondat-egységhez, akár külön mondat-egységként, akár olyan hiányos mondat-egységként értelmezzük elemeit, amelyeknek hiánya az előzménymondatból egészülhet ki. Mindez köti tehát az első részt az előzménymondathoz, de a köztük levő egyértelmű mondat-egység határá oldja ugyanezt a kötődést. A mondat második része grammatikailag nem kapcsolódik már az előzménymondathoz, sőt, a mondat első részével is csak mellérendelő (magyarázó) viszonyban van. Önmagán belül pedig saját állítmányú, áttekinthető hosszúságú főmondati mondat-egységek követik egymást, egészen az utolsó főmondati egységig, amely aztán két mellékmondat-egységgel bővülve zárul.

3.3. Alakzatok

A mondat első részében hét alanyi szerepű infinitívus van: *nézegetni, hallgatni, összeráncoltatni, enni, megvárni, hallgatni, unatkozni*, közülük a *hallgatni* ismétlődik. Az igenevek a mondat-egységek párhuzamos szerkesztésének lehetőségét is magukban rejtik, de csak egy részükben jön létre párhuzam: I–II–V.: I. *A sóstói tölgyek alatt magános kis padokon nézegetni a napsugár nyári foltjait*, II. *esténként a tópartról hallgatni Kistatai Virágh Aladár telekkönyvvezető úr fuvolázását*, [...] V. *délutánonként megvárni a nyíregyházi talyigákat* [...], valamint: IV–VI–VII.: IV. *jó szagú ebédeket enni*, [...] VI. *a természetes és előkelő Benczi Gyula cigányprímást hallgatni* [...] VII. *és sokat unatkozni* [...]. A párhuzamok kevés mondatrészre terjednek ki, csupán a tárgy-as infinitívusokban teljesesek, a határozókban már nem. Az infinitívusos szerkezetek azonban chiazmuszerű struktúrákat is létrehozhatnak: III–IV.: III. *összeráncoltatni ujjai hegyét a szikes fürdővízben*, IV. *jó szagú ebédeket enni* [...], valamint V–VI.: V. *délutánonként megvárni a nyíregyházi talyigákat* [...] VI. *a természetes és előkelő Benczi Gyula cigányprímást hallgatni* [...]. Ezek nem valódi chiazmusok, hiszen nem szópár, hanem csak mondattani szerep, ill. sorrend kereszteződik. Eköz-

Kakuk, a csavargó, Kövi Dinka és Késő Fáni kocsmárosnék, Pistoli régi szeretői. A regény fejezetei lazán kapcsolódnak egymáshoz, elsősorban a szereplők révén: minden fejezetből legalább egy személy megjelenik a következő fejezetben is, de társai általában nem ugyanazok, mint az előző fejezetben. A fejezetek struktúrája olyan láncolatos szerkesztésmódot mutat tehát, amely az egyes fejezeteket alkotó epizód-szerű történeteket a szereplő személyek által fogja össze, mégpedig úgy, hogy mindig más-más kombinációban lépnek színre (4. ábra).



4. ábra

A szereplők által megvalósult haladványszerű szerkezeti kapcsolat, amelyet a fejezetszámok fölötti ívek jeleznek, nem meríti ki a szövegkonstrukciónak még csak ezen egyetlen szempont szerinti összes lényeges jellemzőjét sem. Az ábrán látható egyrészt, hogy a fejezetenként megjelenő személyek száma a VII. fejezetig növekszik, a X. fejezettel bezárólag szinten marad (kivéve a cselekmény fordulatok- és intenzitásbeli csúcspontjának számító IX. fejezetet, amelyben Pistoli szerelme beteljesül, és élete véget ér), s az utolsóban ismét minimálisra, kettőre csökken. Ennek a tendenciának grafikus ábrázolása az a görbe, amelyiknek a felső pontja a VII–VIII. fejezetnél van, s szinte teljes pontossággal az aranymetszés szerinti 2/3:1/3 arányban osztja a szöveg fejezeteit, igaz, a X. fejezetben még egyszer megismétlődik a maximális szereplőszám. Ennél azonban talán jelentősebb, bár kevésbé látványos a szövegkonstrukció szempontjából az a tendencia, hogy a következő fejezetben is megjelenő szereplők száma (aláhúzott nevek) a VI–VII. fejezetben éri el tetőpontját. Az ennek alapján megrajzolt görbe csúcspontja alig van túl a szerkezeti egységek felén. Egy következő szempont lehetne, hogy a folyamatosan jelen nem levő szereplők (tkp. mindenki ilyen, csak nem azonos arányban) mekkora kihagyásokkal jelennek meg ismét, általában váltogatva fontosabb és kevésbé fontos, erős és kevésbé erős kapcsolataikat, ill. szerepüket, hogyan kereszteződik jelenlétük más szereplőkével. Ebben a rendszerben chiazmaszerű viszonyokat vélek felfedezni, de ennek bonyolultsága, félek, áttekinthetlenné tenné a szöveg szerkezeti ábrázolását.

Ez a csak egyetlen szempontból (a szereplők szempontjából) vizsgált szerkezeti többrétűség is kirajzolja a Krúdy-mű konstrukciójának jellemzőit: a klasszikus epikai

szerkezetre emlékeztető (ballisztikus görbe), de annál kevésbé határozott feszültség-növekedés, majd -feloldódás tendenciáját, amelyet azonban modulál egy inkább lineáris, lazán egymásba fonódó görbékkel ábrázolható szerkezeti kép, valami hasonló, mint amilyent Kemény Gábor közöl éppen a Napraforgó egyik leírásának elemzésében, amelyben a különböző képtípusokról, valamint a szövegrészlet stiláris feszültségének és érzelmi hangulatának hőfokáról írt (Kemény 1976, 415; a szövegszerkezettel és a ballisztikus görbével kapcsolatban vö.: Deme 1974). Hogy a szövegrészlet és a teljes mű hasonló szerkezeti jellemzőket mutat, át is vezet bennünket utolsó szempontunkhoz: hogyan függ össze a mondat szerkezete a szöveg szerkezetével, ill. a mondat jelentése a szöveg jelentésével?

5. A mondat- és szövegszerkezet, a mondat- és szövegjelentés kapcsolatai

A mondat és a szöveg egyaránt tizenegy szerkezeti egységből áll (a mondat ilyen tagolódását tekintjük inkább véletlennek, amely azonban jó lehetőséget ad a mondat és szöveg közti párhuzamok bemutatására). Maga a 11-es szám mint prímszám, a mondat és a szöveg nyitottságára, a határozott lezártság hiányára utalhat. A mondat két részre tagolódik szerkezeteinek grammatikai jellemzői alapján, a határvonal csaknem $2/3 : 1/3$ arányban osztja a mondatot (1. ábra). A szöveg a szereplők száma szerint szintén ezt a szerkezeti megosztást mutatja, hasonló „tökéletlenséggel”, mint a mondat (4. ábra). A mondat alakzatai IV–V–VI. szabadmondatban sűrűsödnek a leginkább (3. ábra), a szöveg következő fejezetében is megjelenő személyek száma pedig az ezekkel szerkezeti helyük szerint átfedésben levő VI–VII. fejezetben tetőzik (4. ábra), a mondatnak is, a szövegnek is a közepe táján tehát, de nem pontosan ott. A mondat bővítettségének foka, tehát a bővítmények száma az V. szabadmondatig csökken (a mellékmondati bővítményeket is beszámítva: 8, 6, 4, 3, 2), a VI.-ban magas (7), a VII.-ben alacsony (1); a második részben először viszonylag magasan stagnál (VIII.: 5, IX.: 6), aztán hirtelen leesik (X.: 2), majd az elsőhöz hasonlóan ismét felszökik (XI.: 8), de ez a mondategység az átlagosnál még „bővítettebb”, hiszen bővítményeiből kettő mellékmondat (2. ábra). A szöveg szereplőinek száma ezzel nagyjából fordítottan arányos: az első hat fejezet mindegyikében kevesen, maximum hárman jelennek meg, a VII., VIII., X.-ben majdnem mindenki, a IX., XI.-ben azonban csak ketten. Ez a fordított arány akkor lehetne meggyőző, ha az egyes fejezetekről kimutatnánk, hogy a „bőbeszédűség” és a szereplők száma fordított arányt mutat. Végeztem ilyen vizsgálatokat, részletezésük most messze vinne, de valóban így van: a hosszabb bekezdések, hosszabb mondatok a kevesebb szereplős, nyugalmasabb hangulatú fejezetekben található, ezekben a kevés szereplő hosszasan beszélget vagy ábrándozik.

A szerkezeti megfelelések a mondat és szöveg hangulatának hasonlóságát erősítik meg: a kevés feszültséget, a visszafogott, lassú tempót, a kissé álmos és álmodozó, emlékező hangulatot a maga végtelenségével. Emellett a mondat néhány motívuma, mint a *Sóstó*, *Nyíregyháza*, *Nyírség* fő motívuma a regénynek is, elsősorban a *Nyírség*

mint a történet nagy részének színhelye. Még a főhős nő neve is ezt a motívumot foglalja magában: *Nyírjes Evelin*. S ha csak az igék és igenevek jelentéstartalmát emeljük ki a sok lehetőség közül (*nézeget, lépeget, hallgat (2), megvár, pihen, unatkozik (2), összeráncolat, kiszellőzködik, helyez, eszik*), a passzivitásnak, a várakozásnak, a lassúságnak a hangulatát adják, olyant, mint amilyen a Napraforgó egészségének, sőt az egész életműnek a hangulata. (Az *eszik* ige és a regény között nem fedezhetünk fel ugyan közvetlen kapcsolatot, annál inkább kapcsolódik az életmű más, közismert darabjaihoz). Az általunk most megalkotott kép egybehangzik azzal is, amit Krúdy a Napraforgó készülése közben írt róla: „Egy régi vágy, egy visszatartott lendület, egy hosszú idő óta elszállt erőmegfeszítés ennek a regénynek az alapja. [...] Egy holtig tartó szerelem könyve lesz ez a regény, a szerelemé, amely együtt sarjadt velünk a földből...” (Szabó 1970: 168).

Irodalom

- Czetter Ibolya 2002. *Márai Sándor naplóinak nyelvi világa a retorikai alakzatok tükrében*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Deme László 1974. Szövegszerkezeti alapformák és stílusértékű változataik. In: Imre Samu–Szathmári István–Szűts László (szerk.): *Jelentés és stilisztika*. NytudÉrt. 83. sz. Akadémiai Kiadó. Budapest. 114–118.
- Enkvist, Nils Erik 1995. Stilisztika, szövegnyelvészet és kompozíció. *Helikon* 3: 252–265.
- Eóry Vilma 1994. A szöveg mondatainak kapcsolódása és a szövegszerkezet. *Acta Academiae Pedagogicae Agriensis, Nova series, tom. XII. Sectio Linguistica Hungarica*. 23–34.
- Fehér Erzsébet 1999. A „nézőpont” a szövegben. In: V. Raisz Rózsa–H. Varga Gyula (szerk.): *Nyelvi és kommunikációs kultúra az iskolában*. Magyar Nyelvtudományi Társaság. Budapest.
- Kemény Gábor 1976. A költői képek funkciója egy Krúdy-leírásban. *Magyar Nyelvőr* 409–420.
- Szabó Ede 1970. *Krúdy Gyula alkotásai és vallomásai tükrében*. Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1996. *A magyar nyelv stilisztikája*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.